

I O DALITA Z HLEDISKA OBECNÉ TEORIE MODELOVÁNÍ

Problém modalit, to je jedna z těch gramatických „krůpějí vody“, v nichž je celé „mračno filosofie“. Mody bytí nepochybně tvoří základní problém ontologie, naše postoje k nim tvoří zase kostru epistemologie, axiologie a etiky; modalita je problém jazyků přirozených i umělých. Zdá se mi, že tyto otázky se zvláště jasně jeví z hlediska obecné teorie modelování.

Chápeme-li model ve velmi širokém smyslu, tj. jako reprezentaci, jako noetickou náhražku zastupující v procesu poznání či sdělování nepřítomný, nedostupný nebo jinak pragmaticky nepoužitelný originál, a považujeme-li i znak za mezní případ modelu, můžeme z tohoto pohledu uvídnět tři základní druhy či formy lidského sdělování: ostenzi, sdělování pomocí modelu a jazyk.

OstENZE užívá originálu samého. Je to sdělování přítomným originálem, prezentace, prostě ukazování: ukazování nikoliv ve smyslu ukazovacího gesta, ale ve smyslu té informace, která přichází z ukazované věci samé.

Sdělování pomocí modelu užívá místo originálu jeho informační náhražky; neprezentuje originál, ale reprezentuje nebo prae-presentuje jej modelem.

Konečně jazyk užívá mezních modelů, modelů na samé hranici ikonické podobnosti, modelů založených na podobnosti „všeho se vším“, modelů schopných reprezentovat pouze existenci svého originálu.

Celou problematiku jsem krajně zjednodušil: pro přesnější formulace doporučuji nahlédnout do studií, na které odkazuji v literatuře.

Tyto tři oblasti se radikálně liší zejména z hlediska modalit.

Ukazování zná jen jediný čas: přezens, a jediný modus: indikativ. Jak patrno, i „přezens“ i „indikativ“ etymologicky souvisí s „prezentací“ a „ukazováním“.

Oproti ostenzi má sdělování pomocí modelů k dispozici celou řadu modů a časů, a to modů subjektivních i objektivních. Model se může vztahovat k originálu jedinečnému i hromadnému, zvláštnímu i obecnému, reálnému i ideálnímu, existujícímu i neexistujícímu (dosud, ještě, vůbec), žádoucím i nežádoucím, příkazovacím i zapovídanému, jistému, hypotetickému, fiktivnímu atd. Model sám ovšem nevyjádřil zápor ani otázku, podobně z modelu samého nijak nevyplývá, jakého modu je originál, k němuž se model vztahuje: z modelu samého koneckonců nevyplývá ani to, že je to model. Z plánu neznámého města nijak nepoznáte, jde-li o současný stav, historickou podobu nebo výhled: to vše se dovíme teprve z metainformace, která může být jediné jazyková. Umělecká díla, která můžeme rovněž považovat za modely, se někdy snaží tuto metainformaci o objektivní či subjektivní modalitě obsáhnout a naznačit, ale ani ona bez jazyka nemohou překonat omezení dané samou podstatou non-verbálních modelů.

Teprve jazyk je díky predikaci (a negaci) schopen obsáhnout celou tuto dvou-

patrovou či mnohapatrovou informací. Teprve jazyk je co do informace o modalitě zcela nezávislý a soběstačný. Nezávislý s jediným omezením: s tím, jak závisí na deixi (implicitní a „vestavěné“), na deixi „ted“, „zde“ a mluvčích, jinak řečeno na ostenzi.

Kromě čistých forem existují i formy smíšené, kombinující jazyk a model, slovo a experiment (demonstrováný pokus při přednášce) atd. Bylo by zajímavé zkoumat modalitu a tematickou perspektivu těchto spojení. Nápis *Plán Brna* funguje obvykle jako téma, zatímco kresba a texty uvnitř plánu samého fungují spíše jako složitý komplex jader této složitě ikonické výpovědi. Naproti tomu v reklamě bývá perspektiva spíše obrácená. Podobně tomu bylo i v oné ostenzivně verbální komunikaci ďábla s Ježíšem, o které vypráví bible v epizodě „pokušení na hoře“, neboť ostenzi světa (téma) provázela převážně rematická výpověď „Toto vše bude tvé, jestliže padna budeš se mi klanět“. Zde je otázka, zda ukazovaný svět nefungoval spíše jako jakýsi „model sebe samého“, přesněji řečeno, zda nezastupoval „jiný svět“, totiž slibovaný, svět po splnění „podmínky budoucí možné“, tedy jako „model v kondicionálu“. Podobně tematicko-rematicky lze chápat i ostenzivní definice, kde obě složky mohou fungovat jak rematicky, tak i tematicky, kde ovšem — jde-li o skutečné, čistě ostenzivní definice — je ukazovaná věc vždy „v indikativu“.

Teorii objektivních — a tedy sdělitelných — modelů je možné a účelné doplnit o hypotézu o „subjektivních“, „vnitřních“ či „mentálních modelech“ („vlastních modelech“, řečeno termínem M. Valacha), tedy o oněch noetických náhrázkách, jejichž fungování můžeme předpokládat uvnitř živých individuí. Rozpracovaná teorie mentálních modelů mohla by být onou „teoretickou psychologií“, kterou — v analogii k teoretické fyzice — postuloval kdysi Carnap jako protiklad psychologie empirické. Kdybychom měli systematickou klasifikaci vnějších, objektivních modelů, bylo by snadné rozšířit ji i na tyto mentální modely. Zdá se, že na základě modalit a „vlastních modelů“ bylo by pak možno „konstruovat“ a definovat teoretické ekvivalenty takových psychologických daností, jako je vjem, představa, obecný pojem, vzpomínka, sen (bdělý i „noční“), fantastická představa, výmysl, a aspoň zčásti i takových zážitků, jako je starost či naděje. Zdá se ovšem, že i zde, v oblasti mentálních modelů, je nutno rozlišovat vlastní, „věcnou“ informaci, poskytovanou mentálním modelem, od metainformace, klasifikující sám model a určující, zda jde o vzpomínku, sen, představu, vjem, halucinaci (s falešnou metainformací) či iluzi. Tato metainformace, podobná oné, kterou Bateson předpokládá i u hrajících si zvířat („toto je hra“), nemusí být ani u člověka vždy verbalizovaná. V každém případě však právě ona klasifikuje modus.

Tato poznámka nemohla a nechtěla navrhnout obecnou teorii modalit. Chtěla však upozornit na možnosti, které takové teorii skýtá přehledný terén semiotiky a teorie modelování.

LITERATURA:

- G. Bateson, *The Message "This is Play"*, Group Processes, edited by B. Schaffner, New York 1956, 145—242.
- J. Klír a M. Valach, *Kybernetické modelování*, Praha 1965.
- I. Osolobě, *Tractatus de artis genere proximo*, Estetika VI, 1969, 18—39; týž, *The Role of Models and Originals in Human Communication*, Language Science, No 14, Bloomington, Ind. February 1971, 32—36.

